

Забезпечення прав потерпілого як складова правозахисної діяльності прокурора в кримінальному судочинстві України

На сьогоднішній день набуває актуальності дослідження питань, пов'язаних із реалізацією прокурором правозахисної функції. Одним з найважливіших її напрямків в кримінальному судочинстві України є забезпечення прав і законних інтересів потерпілого. Це зумовлюється тим, що, за статистичними даними, тільки протягом 2010 року кількість потерпілих від злочинів становила 136,4 тис. фізичних осіб. В таких умовах проблема забезпечення прав потерпілого набуває загальнодержавного значення.

Виходячи із того, що основу соціально-правового захисту людини і громадянина складає правозахисна функція держави, можна зробити закономірний висновок про те, що окремим проявом останньої є діяльність прокуратури. В свою чергу, у правозахисній діяльності прокуратури в сфері кримінального судочинства має домінувати захист прав і законних інтересів потерпілих як суб'єктів, чий права були порушені злочином і для поновлення яких і відбувається весь процес провадження у кримінальній справі.

Однак при цьому постає досить складне питання, яке полягає у відсутності однозначного розуміння того, чим за характером є правозахисна діяльність для прокуратури: це її завдання, функція, зміст діяльності чи щось інше?

Вважаємо, що для правильного розв'язання цієї проблеми її необхідно розглядати у двох аспектах: організаційно-інституціональному та процесуальному.

Так, здійснюючи діяльність із захисту прав потерпілого як фізичної особи, у всіх без винятку сферах правовідносин, де це відбувається, прокурор реалізує правозахисну компоненту. Однак при визначенні останньої, на наш погляд, в організаційно-інституціональному аспекті можна говорити не як

⁹⁵ Кандидат юридичних наук, асистент кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».

про окрему функцію прокуратури як органу держави, а як про його міжфункціональне завдання вказаних органів. Так, серед закріплених у Конституції України та Законі «Про прокуратуру» функцій прокуратури немає окремої функції захисту прав особи, як і немає більш чи менш правозахисних функцій, оскільки правозахисну діяльність прокуратура здійснює в межах реалізації кожної із покладених на неї конкретних функцій, як наглядових, так і ненаглядових. Відтак, правозахисну діяльність необхідно розглядати як реалізацію відповідного завдання прокуратури, яке у цьому відношенні повністю узгоджується із положеннями п. 2 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про прокуратуру», згідно із якими діяльність органів прокуратури спрямована на всемірне утвердження верховенства закону, зміцнення правопорядку і має своїм завданням захист від неправомірних посягань гарантованих Конституцією, іншими законами України та міжнародними правовими актами соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод людини та громадянина. Крім того, захист прав і свобод людини і громадянина має розглядатися як принцип організації та діяльності прокуратури, відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 6 Закону «Про прокуратуру», відповідно до якого «органи прокуратури України захищають у межах своєї компетенції права і свободи громадян на засадах їх рівності перед законом, незалежно від національного чи соціального походження, мови, освіти, ставлення до релігії, політичних переконань, службового чи майнового стану та інших ознак», який у літературі прийнято вважати «принципом рівного захисту», з тим, однак, застереженням, що ключовим у цій нормі є положення саме про захист прав і свобод громадян, а засади цього захисту – вторинні. Відтак, діяльність прокурора із забезпечення прав потерпілого в організаційно-інституціональному розумінні необхідно розглядати як один з аспектів виконання покладеного на органи прокуратури державою завдання захисту прав і свобод людини та громадянина.

Разом з тим, необхідно враховувати, що діяльність із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого здійснюється прокурором переважно в межах кримінального судочинства. При вступі в останнє, статус прокурора набуває процесуальних якостей, і діяльність, здійснювана ним, теж набуває характеру процесуальної і втілюється у відповідну процесуальну форму та має розглядатися в контексті виконання певної процесуальної функції. Це зумовлює необхідність визначення того, яке місце займає забезпечення прав потерпілого серед кримінально-процесуальних функцій, що виконуються прокурором.

В юридичній літературі вже стали усталеними погляди, відповідно до яких в кримінальному процесі є функція охорони прав і законних інтересів особистості, або ж функція захисту, під якою розуміють захист особистого процесуального інтересу і надання юридичної допомоги, а в широкому сенсі – захист духовних, матеріальних і особистих інтересів усіх учасників кримінального процесу. Її можуть здійснювати як учасники процесу, так і ті органи і посадові особи, що ведуть процес, в тому числі і прокурор. Від цього можна зробити крок у бік виділення кримінально-процесуальної функції із

забезпечення прав і законних інтересів потерпілого. Ця функція має включати в якості однієї зі своїх підфункцій забезпечення відшкодування заподіяної злочином шкоди, яка багатьма авторами виділяється в якості самостійної процесуальної функції, оскільки відшкодування заподіяної злочином шкоди є нічим іншим, як забезпеченням однойменного права потерпілого.

Погляди щодо того, що захист прав і законних інтересів осіб і організацій, потерпілих від злочинів доцільно розглядати в якості однієї з кримінально-процесуальних функцій, висловлюються у сучасній літературі. В той же час, серед авторів немає єдності щодо того, яке місце займає ця функція у системі кримінально-процесуальних функцій, якими суб'єктами реалізується і як співвідноситься з іншими функціями. Так, М.В. Танцерев переконаний, що функцію захисту прав, порушених злочином, і законних інтересів, реалізують лише потерпілий і цивільний позивач. При цьому ця функція є відмінною від функції обвинувачення, так як діяльність осіб, що здійснюють функцію обвинувачення, і діяльність потерпілого не співпадають за своїм спрямуванням, оскільки не співпадають цілі, на досягнення яких вони спрямовані. На відміну від нього, Д.В. Шаров пропонує захист прав і законних інтересів осіб і організацій, потерпілих від злочинів, держави і суспільства в цілому вважати однією із основних кримінально-процесуальних функцій поряд із функцією захисту особи від незаконного і необгрунтованого обвинувачення та функцією вирішення справи, що фактично поглинає функцію обвинувачення. Думається, що вказані точки зору є полярними, але містять у собі раціональні моменти. Передусім, слід відзначити, що вони виходять із певних завдань кримінального судочинства, на виконання яких спрямовані кримінально-процесуальні функції. Відтак, із закріпленням на рівні завдання кримінального процесу забезпечення прав і законних інтересів потерпілих від злочинів осіб, закономірним буде виділення функції забезпечення прав і законних інтересів потерпілого (яка в якості підфункцій включатиме відповідне забезпечення окремих прав потерпілого, зокрема, поновлення прав, відшкодування шкоди і т.д.). Цю функцію певною мірою здійснюють і орган дізнання, і слідчий, і суд, і прокурор, і представник потерпілого, і сам потерпілий. В той же час, вказана функція органічно поєднується з функцією обвинувачення, не протиставляючись їй, але і не поглинаючи її.

Разом з тим, треба зазначити, що при виокремленні діяльності із забезпечення прав потерпілого в окрему кримінально-процесуальну функцію постає чимало проблемних питань з приводу того, як така функція узгоджується із моделлю змагального судочинства і чіткого розмежування процесуальних функцій між сторонами у справі. Отже, виділення діяльності із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого як самостійної чи в межах правозахисної кримінально-процесуальної функції потребує додаткового уточнення і розробки, і пов'язане із переглядом системи кримінально-процесуальних функцій і завдань кримінального процесу.